

Олександр Рубльов (Київ)

**ІВАН КУЛИК (1897–1937) – УКРАЇНСЬКИЙ ПОЕТ,
КОМПАРТИЙНИЙ УРЯДОВЕЦЬ, «ЛІТЕРАТУРНИЙ ГЕНЕРАЛ»:
ПОРТРЕТ ОСОБИ У ТОТАЛІТАРНОМУ ІНТЕР'ЄСІ**

Партійний і державний діяч УССР, поет, художник, краєзнавець, етнограф Ізраїль Юделевич (Іван Юліанович) Кулик (літературні псевдоніми – Р. Ролінато, Василь Роленко) народився 26 (14) січня 1897 р. у містечку Шпола на Звенигородщині у містечковій єврейській родині. Два роки по тому родина переїхала до Умані, де майбутній поет закінчив чотирикласне вище початкове училище. Згодом навчався в Одеському художньому училищі (1911–1914), якого не закінчив. В автобіографії 1928 р. він напише: «Мені забагнулося вчитися малярства, мріяв зробитись геніальним (обов'язково геніальним) художником, отож поїхав до Одеси і вступив до художньої школи [...], та, по-перше, здібності мої до малювання були обмежені, по-друге ж, непосидючої я був вдачі (нарешті й грошей вчитися в Одесі не вистачало), – надумав я поїхати до Америки [...]»¹.

Мемуаристка – сучасниця І. Кулика, згадуючи уманський період його біографії, зафіксувала для нащадків образ раннього, «добільшовицького» Кулика, закоханого у вітчизняну минувшину й українську автентіку (звідси вочевидь й українізація ним власних імені й по батькові): «Хлопця обгортало українське середовище: він робив замальовки з стінних розписів, якими вславлена Уманщина, збирав писанки, вишивки, не минав і колядок, щедрівок, веснянок, українських пісень, старовинних та сучасних [...]. Так з уманського єврейського хлопчика повстав український поет [...]»².

1913 р. зовсім юний І. Кулик став членом Уманського відділення «Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва»³. Сучасна дослідниця діяльності цього пам'яткоохоронного товариства Л.Д. Федорова зауважує, що «молодий художник І. Кулик» збирав і вивчав переважно зразки українського народного орнаменту на хатах (тильні сторони стін), змальовував їх по селах Київської й Подільської губерній. На одному з засідань він продемонстрував відповідні замальовки з с. Войтівка поблизу Умані, зразки писанок, порівнюючи їхню різноманітну кольорову гаму, а також прочитав «народні пісні, записані в різних місцевостях, зокрема колядки, щедрівки, веснянки, сімейні, рекрутські, побутові та ін.»⁴

Виразніше цю доповідь І. Кулика й перше знайомство з ним змальовувала учасниця засідання Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985)⁵: «Перша моя зустріч з Куликом відбулася 14 січня 1914 р.

Давненко. Випадок залишив мені протокольного документа цієї дати – зрозуміла річ, що покладатися на пам'ять тут було б річчю непевною. Центральний державний історичний архів республіки у Києві переховує протокол першого зібрання «Уманского отделения Киевского общества охраны памятников старины и искусства» [...]. Товариство, як по красзнавчим завданням, так і по складу учасників, було «українофільським» [...]. Ось у цьому Товаристві і почав свою громадську роботу Кулик. Я була тоді студенткою у Петербурзі, але приїздила до Уманя. Саме 14 січня 1914 р. він виступив там з доповіддю. Ось виписки з протоколу: «И.Ю. Кулик, работающий главным образом над изучением орнамента, украшающего хаты [...], продемонстрировал собранию следующие образцы стеного орнамента в с. Войтовке (близ Умани) – «Півники», «Ячмінь», «Хмелик», «Квіти». Далее И. Ю. Кулик продемонстрировал собранию образцы писанок, срисованных им в разных местах Киевской и Подольской губернии [...]. В заключение И. Ю. Кулик ознакомил собрание с записанными им в разных местах народными песнями (колядки, щедрівки, веснянки, семейные, рекрутские, бытовые и др.)» [...]. Куликові було тоді вісімнадцять років. Його доповідь обговорювали, робили внески – тощо»⁶.

1914 р. юнак разом з родиною емігрував до США, працював на фабриках та копальнях штату Пенсільванія. Тоді ж розпочав літературну діяльність, друкуючи російськомовні вірші у соціал-демократичній газеті «Новый мир». 1914 р. вступив до Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків). У травні 1917 р. через Далекий Схід і Сибір повернувся в Україну, працював у київській більшовицькій організації. У грудні 1917 р. був учасником обласного (крайового) з'їзду РСДРП(б), який спершу замислювався як всеукраїнський і мав розв'язати низку найневідкладніших організаційних та політичних питань. На ньому І. Кулик разом з В. Шахраєм, Г. Лапчинським, В. Затонським виступив за створення окремої від РСДРП(б) партії більшовиків України. Однак більшість зібрання не підтримала цієї пропозиції. Незважаючи на це, його обрали до складу Головного комітету РСДРП(б) – Соціал-демократії України. На Першому Всеукраїнському з'їзді советів 1917 р. обраний членом ЦВК советів України. На Таганрозькій нараді більшовиків України 19–20 квітня 1918 р. підтримував позицію «лівих комуністів» (Г. Пятакова та ін.) щодо створення окремої від РКП(б) Компартії України. У першому більшовицькому уряді України – Народному секретаріаті – практично керував народним секретарством з міжнаціональних справ, заступаючи формального керівника – С. Бакинського (1886–1939), який зосередився на керівництві народним секретарством шляхів сполучення⁷.

У першій половині 1919 р. І. Кулик – член колегії народного комісаріату закордонних справ советської Росії у Москві. З липня 1919 р. – на підпільній комуністичній роботі у Східній Галичині. Арештовувався польською владою. Восени 1919 р., після обміну повернувся до Києва, де був обраний до складу тимчасового Крайкому Компартії Східної Галичини і Буковини. У липні–вересні 1920 р. входив до складу урядовців Галицького революційного комітету в Тернополі, очолював Всегалицьке советське видавництво й Галицьке телеграфне агентство. Автор низки статей у галицькій комуністичній пресі, книги «Радянська влада в Галичині».

1921–1923 рр. був секретарем Кам'янець-Подільського міськкому КП(б)У й редактором міського часопису «Червона правда». Тогочасного І. Кулика виразно змалював Г. Костюк: «Був це невеликий, щупленький, середній на зріст чоловік з рудою чи темнорусявою борідкою. Баритональний голос звучав переконливо, щиро. Говорив доброю українською мовою із знанням звичаїв, повір'їв та багатих приказок українського народу (це мені тоді дуже заімпонувало) [...]. На мене він не робив враження грізного революціонера, що вогнем і мечем прийшов переробити світ, а доброго вчителя історії, овіяного вже вітром революції. Я тоді не знав, що він був уже відомим українським поетом, що тільки-но вийшла його перша збірка поезій «Мої коломийки». Я також не знав, що ця щупленька інтелігентська фігура вже досить відома в українському комуністичному русі, що від 1914 до 1917 року він був в Америці. Вернувшись, став одним з організаторів КП(б)У й УСРР. Був одним з тих, хто, поборюючи УНР, вірили, що творять УСРР як вільну серед вільних і рівну серед рівних радянських республік [...]. Такий був Іван Юліянович Кулик, син учителя, а дехто твердить – рабина, правдоподібно, єврейських містечкових шкіл-хедерів, з Уманщини. Овіяний з дитинства українською стихією, він, людина єврейського походження, все життя своє почував себе українцем і діячем суспільного й культурного життя українського народу»⁸.

Упродовж наступних п'яти років І. Кулик працював у структурах Наркомату закордонних справ ССРСР: 1924–1926 рр. – консул ССРСР у Канаді, 1927–1929 рр. – заступник уповноваженого наркомату закордонних справ ССРСР при «уряді» УССР.

За умов активізації наукових та культурних зв'язків між Західною та підсоветською Україною, їх усталення й диференціації все нагальнішою ставала потреба у *нормальній* діяльності Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном (ВУТОКЗ), оскільки створене у 1925 р. Всесоюзне товариство культурного зв'язку з закордоном (ВТОКЗ)⁹ було засадничо неспроможне й незацікавлене належним чином забезпечувати інтереси УССР у процесі налагодження

зв'язків із українським населенням за межами Советського Союзу, насамперед у Польщі. Водночас, за умов функціонування сталінської автономізаційної моделі побудови ССРСР, організація й розгортання діяльності ВУТОКЗ відбувалися вкрай повільними темпами. У січні 1926 р. Упрнаука НКО УССР визнала доцільним створення ВУТОКЗ. 10 червня того ж року статут Товариства затвердила РНК УССР, але свою роботу ВУТОКЗ фактично розпочало лише з 15 листопада 1928 р.¹⁰ Це вочевидь гальмувало налагодження культурних зв'язків із Східною Галичиною. За сприятливіших обставин оперативне розгортання діяльності ВУТОКЗ мало би першорядне значення й до певної міри амортизувало б великодержавницькі вихватки московських дипломатів й торговельних представників за кордоном.

24 квітня 1928 р. заступник Уповноваженого НКЗС ССРСР в Україні І. Кулик у листі до генерального секретаря ЦК КП(б)У Л.М. Кагановича наголошував на необхідності створення ВУТОКЗ як дієвого засобу нейтралізації впливів на західноукраїнську громадськість Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) й посилення просоветських настроїв: «Майже вся наша робота в Польщі паралізується відсутністю Українського т[овариств]ва культурного зв'язку [з] закордоном [...]. Колегія НКЗС вважає, що ми повинні вжити заходів, щоб, як не перетягти УНДО на наш бік, то, принаймні, нейтралізувати його. Я особисто не вірю в те, щоб можна було перетягти УНДО на наш бік. Але нейтралізувати його шляхом впливу на нього через масові кооперативні та особливо культурницькі організації можна і треба». Досягти цього можна б, зауважував дипломат, насамперед «через посилення нашого культурного впливу на Західну Україну, а без спеціального органу у вигляді Т[овариств]ва культзв'язку це неможливо. Ми [...] сподівалися, що питання буде поставлено на Секретаріаті чи Політбюро. Досі ми не одержали повідомлення про це. Дуже прошу прискорити розв'язання цього основного питання...»¹¹.

9 травня 1928 р. уповноважений НКЗС ССРСР у Харкові Я. Берзін повідомляв «українському» раднику Повпредства ССРСР у Варшаві Ю. Коцюбинському: «Інстанція (тобто політбюро ЦК КП(б)У. – О.Р.) ухвалила негайно створити Товариство Культзв'язку, яке в подальшому повинно буде взяти на себе виконання численних завдань по воксівській лінії. Головою Т[овариств]ва призначений тов. Полоцький. Я вважаю цю кандидатуру вдалою, з одного боку, тому, що т. П[олоцький] знайомий по своїй закордонній роботі з тими завданнями, що їх повинно виконувати Т[овариств]во Культзв'язку, а з іншого боку, він, будучи одночасно Заст. Наркомосу, буде спроможний надавати сприяння роботі Т[овариств]ва через своє відомство».

Одначе цим і обмежувався позитивний бік інформації Яна Антоновича, оскільки у ній залишалася без відповіді низка важливих питань: «Статут Товариства ще не вироблений, функції його не визначені (sic!), а головне – ще невідомо, в якій мірі це Т[оварист]во дістане можливість вільного виходу за кордон і в якій мірі йому доведеться діяти через ВТОКЗ [...]. Я виніс враження, що у Москві не буде особливих заперечень проти безпосереднього виходу цього Т[оварист]ва на територію Польщі. Я наполягатиму, аби ще до оформлення нового Т[оварист]ва тов. П[олоцький] негайно приступив до виконання поточних конкретних завдань по лінії культзв'язку»¹².

«Особливих заперечень» Москва не мала, але висунула відразу низку застережень щодо майбутньої діяльності ВУТОКЗ. Так, 21 червня 1928 р. член Колегії НКЗС ССРСР, завідувач відділу Польщі й Прибалтики Б. Стомоняков (1882–1941) писав Я. Берзіну: «У відповідь на Вашого листа [...] повідомляю, що на мою пропозицію Колегія вчора переглянула своє рішення з питання про культурне зближення із Західною Україною й ухвалила не заперечувати проти організації Українського товариства для культурного зв'язку за умови: а) що це товариство буде через свого представника у Львові й під загальним контролем нашого львівського консульства вести роботу по культурному зближенню лише із Західною Україною; б) що в інших країнах, як і досі, робота вестиметься через ВТОКЗ; в) що основні принципи питання роботи Українського товариства у Львові погоджуватимуться попередньо із ВТОКЗом».

Особливо наполягав Борис Спиридонович на потребі жорсткого контролю з боку політбюро ЦК КП(б)У за діяльністю ВУТОКЗ й ретельної перевірки його працівників: «З огляду на наявність ворожих нам тенденцій серед інтелігенції як Західної, так і нашої України, Колегія вважає, що діяльність цього товариства повинна відбуватися під особливим контролем української Вищої Інстанції (політбюро ЦК КП(б)У. – О.Р.) з тим, щоб через це товариство не утворилось змикання шумськістських елементів нашої України з ворожими нам елементами Західної України». Завершувався лист нагадуванням Я. Берзіну, що він є московським представником/наглядачем в УССР: «Незалежно від цього, Ви як УповНКЗС повинні стежити за діяльністю Українського товариства та своєчасно сигналізувати нам про всі випадки, коли ця діяльність може викликати заперечення з точки зору НКЗС»¹³.

Вочевидь, що після такої відповіді Москви ВУТОКЗ, як і раніше, не подавало ознак життя. 30 липня 1928 р. Ю. Коцюбинський знову потурбував харківського Уповноваженого НКЗС, наполягаючи, аби «створене три місяці тому у Харкові Товариство культурного зв'язку з закордоном, нарешті, почало працювати. До цього часу його роботи

зовсім не відчуваю ні я, ні т. Лапчинський (консул ССРСР у Львові. – О.Р.)¹⁴, а тим більше ті, для обслуговування котрих воно організоване. Тут поки що порожнє місце»¹⁵. Юрій Михайлович вже вкотре наголошував на потребі активізувати культурні зв'язки з закордонними українцями, насамперед діячами науки та культури: «Своєю роботою в цій галузі ми можемо зацікавити значну кількість української інтелігенції з УНДО та кіл, близьких до УНДО. Нам слід широко прорекламувати нашу культурно-просвітницьку й наукову роботу, потрібно показати наші досягнення, наші успіхи, а вони немалі. Треба зайнятися рекламою наших досягнень»¹⁶.

Завдяки наполяганням дипломатів підсоветської України й втручанню вищих урядових інстанцій УССРСР, насамперед наркома освіти М. Скрипника, у наукових та культурних зв'язках із Західною Україною стала відчутною позитивна динаміка. Восени 1928 р. у республіці відбулися нарешті гастролі композитора й піаніста В. Барвінського (1888–1963) разом із віолончелістом Б. Бережницьким (1887–1964)¹⁷. У 1927–1932 рр. диригентом в оперних театрах Харкова й Києва працював композитор і піаніст Антін Рудницький (1902–1975), уродженець Самбірщини¹⁸. 1929 р. в УССРСР (Київ, Харків, Одеса) з тріумфом гастролювала піаністка зі Львова (за деякими оцінками, «найвидатніша українська піаністка») Любка Колесса (1902–1997)¹⁹.

Починаючи з 1927 р. НКО УССРСР запрошував з-за кордону на гастролі або на штатні посади до театрів республіки уродженців західноукраїнських земель – відомих співаків-тенорів Ореста Руснака (1895–1960), який був на гастролях у Харківській опері 1928 р., та Михайла Голинського (1895–1973), який 1927–1930 рр. (з перервою) працював штатним солістом Одеського та Харківського оперних театрів²⁰.

Артистичними силами, які запрошувалися з-за кордону, опікувався особисто нарком освіти України М. Скрипник. Цікавий в цьому відношенні його лист до Наркомфіну УССРСР від 15 січня 1928 р.: «Харківська державна опера запросила на службу артиста *Голинського М.Т.* зі Львова. За умовою, підписаною оперою, артисту Голинському надано право щомісячно переказувати за кордон 300 американських доларів [...]. Голинський, посилаючись на загрозу продажу судовим порядком його майна в Галичині, просить збільшити зазначену суму й дозволити йому переказувати за кордон щомісячно 450 американських доларів...» НКФ УССРСР пішов назустріч клопотанню Наркомосу. Водночас диригент Харківської опери А. Рудницький мав скромніший гонорар – 250 доларів місячно²¹.

Разом з тим, становище в УССРСР того ж М. Голинського, українця за національністю й самосвідомістю, підданого II Речіпосполитої за паспортом й громадянством, соліста Харківської опери – за

ангажементам, було складним. У підсоветській Україні він щоденно немовби складав іспит на принаймні подвійну лояльність. Якщо його не залишали поза увагою співробітники Генконсульства Польщі у Харкові, цілком слушно вважаючи співака підданим тієї держави, інтереси якої вони представляли, то й відповідні «зацікавлені особи» в УССР (керівники республіканського квазидипломатичного відомства й органів НКВД – ГПУ) тримали його в полі зору. Так, складаючи звіт про перебіг й власні відвідини вечірки у польському представництві у Харкові 27 грудня 1927 р. (відзначався день народження дружини Генконсула К. Заремби-Скшинського /1891–1978/), заступник Уповноваженого НКЗС СССР в УССР І. Кулик згадував й запрошеного на неї М. Голинського: «Характерно, що артист опери Голинський, який нещодавно приїхав з Галичини, побачивши мене, став раптом виправдовуватися, що не міг не прийняти запрошення Скшинського, оскільки він, Голинський, досі все ще залишається польським підданим. Згодом він заговорив про пригноблення українців у Галичині настільки різко, що мені довелося перемінити тему бесіди. Голинського запросили, зрозуміло, для того, щоб він співав, і він готувався до цього. Проте, побачивши нас, Голинський відмовився співати, посилаючись на те, що піаніно занизько настроєне для його голосу й репертуару...»²².

Кінцівка цього офіційного звіту І. Кулика справляє двоїсте враження – наскільки щирим був «червоний дипломат» у своєму показному моралізованні й виразному дистанціюванні від «буржуазних звичаїв» і комфорту²³: «Назагал, вечірка була дуже нудною, попри надмір алкоголю, фокстроти й фарльстони, що їх виконував оркестр «Красного» готелю, й гру у карти, що затягнулася до ранку (у жодній з цих розваг я з дружиною, тов. Є.С. Шліхтер (дружина О.Г. Шліхтера. – О.Р.), а також т. Браун (Віктор Йосипович Браун – референт в апараті Уповноваженого НКЗС СССР у Харкові. – О.Р.), не брали участі й о 2 г. 30 хв. ранку ми залишили «гостинний острів» Скшинських)»²⁴.

Можна лише жалкувати, що цей маркантний епізод не відобразився у мемуарах М. Голинського, який обмежився лише загальником: «Мене називають дипломатичним співаком і думають, що я дуже багатий. Це була неправда. Якось так сталося, що переважно мене закордонні місії і консульства (у тогочасній УССР. – О.Р.) запрошували на різні виступи-прийоми, за що, розуміється, мені добре платили. Одяг я привозив з Галичини і був завжди добре та модно одягнений. Може, через це мене називали дуже багатим»²⁵.

Заступник Уповноваженого НКЗС СССР при квазіуряді УССР Іван Юліанович Кулик відіграв негарну роль під час «слідства» у сфабрикованій ГПУ «справі» колег-підлеглих по харківському дипломатичному відомству – своїй землячки Н. Суровцової та

Г. Петренка²⁶. Його таємна інформація від 16 грудня 1927 р., адресована особисто заступнику голови ГПУ УССР К.М. Карлсону, не лише засвідчувала виразне дистанціювання високопосадовця від ув'язнених учорашніх колег, а й по суті формально підсилювала сфабриковані проти них обвинувачення: «Ознакомившись с частью материалов допроса Г.Г. Петренко в ОГПУ СССР, считаю необходимым сделать следующие свои замечания: [...] Петренко сообщил мне только об одной своей встрече с Зарембой-Скшинским, происшедшей после перехода Петренко на работу в «Вести». Причем он обещал дать мне запись беседы, но обещания не выполнил. Не помню точно, как излагал мне свою беседу Петренко, но в этом изложении не было ничего такого, что останавливало бы на себе мое внимание. Если не ошибаюсь, Петренко утверждал, что Скшинский беседовал с ним о еврейской колонизации и жаловался на враждебное отношение украинской прессы к Польше. Поскольку при допросе Петренко упоминал о целом ряде других тем и обстоятельств данной беседы, как и о нескольких других встречах, о которых он мне ничего не сообщал, – возникает предположение, что Петренко считал нужным скрывать истинный характер своих отношений с польским генконсульством. Те же мысли напрашиваются и относительно Суровцовой, которая сообщила мне только об одной своей встрече с тем же Скшинским (в театре, причем, он сам подошел к ней, и это ее, якобы, очень смутило). Возможно, что Петренко и Суровцова считали нужным сообщать нашему Управлению только о тех своих встречах с иностранцами, которые происходили на виду у посторонних. Хотя, с другой стороны, никаких сведений о намеренно вредящих нам встречах [Петренко и Суровцовой] с иностранцами – у нас не было»²⁷.

У вищезгаданому меморандумі І. Кулика про вечірку у Генконсульстві ІІ Речіпосполитої у Харкові 27 грудня 1927 р. знову ж таки присутній сюжет про «справу Суровцової – Петренка»: «Коли ми після вечері залишилися наодинці зі Скшинським [...], Скшинський завів мову щодо «неприємного для нього» частого звернення до нього місцевих контрреволюційних організацій (назагал «авторства» ГПУ. – О.Р.). Вочевидь, він відчував, що у зв'язку з арештом Суровцової й Г. Петренка нам дещо відомо щодо зносин Генконсульства з антисоветськими угрупованнями, й поспішав тому заздалегідь виправдатися (щодо самого факту арешту не було сказано жодного слова) [...]»²⁸.

Покарання Н. Суровцова відбувала в одиночці Ярославського політизолятора. Потім – заслання до Архангельська, де 3 листопада 1936 р. її вдруге заарештували за «участь у контрреволюційній організації»: у неї зупинялася по дорозі до засудженого чоловіка у Чиб'ю дружина Остапа Вишні з маленькою донькою. Понад рік перебувала Н. Суровцова в Архангельській тюрмі, потім – етап на

Колиму (вирок «трійки»: п'ять років колимських таборів) через Іркутськ, Владивосток, де в'язні затрималися довше ніж на рік – внаслідок епідемії дизентерії й висипного тифу. Медсестра Н. Суровцова поборювала пошесть й лише дивом вижила сама. Влітку 1939 р. – транспорт на Колиму: Магадан, важка фізична праця різноробом на будівництві, штрафний табір на Ельгені – з лісопвалом, меліорацією, працею на сільськогосподарських та інших видах праці на Колимській дослідній станції, у лікарні, дитячому містечку та ін.²⁹

Можна вважати, що їй пощастило пережити «скорострільні» роки Великого Терору (1937–1938), уникнувши етапування до Києва й повторного «слідства» та вірогідного розстрілу. Підстави для такого варіанту розвитку гулагівської біографії Н. Суровцової були. Адже вдруге проти неї, з часовим інтервалом у десять років, свідчив той самий І. Кулик, який на той час давно вже залишив дипломатичну кар'єру, віддавши перевагу бюрократично-чиновницькій літературній діяльності, спрямовуючи у річище «генеральної лінії» ВКП(б) – КП(б)У роботу «інженерів людських душ» республіки. У квітні 1929 р. він за сумісництвом очолив Український комітет охорони пам'яток культури (УКОПК), пригадавши вочевидь свої юнацькі спроби у цій царині напередодні Першої світової війни у рідній Умані³⁰. 1930 р. серед інших номенклатурних працівників призначений «уповноваженим ЦК КП(б)У по посівній кампанії і ліквідації куркульства як класу» до Маріупольської округи. Згодом працював секретарем Кам'янець-Подільського райкому КП(б)У (1930–1932) – увійшовши вдруге до тієї ж самої річки.

Література була (справжнім!?) покликанням Івана Кулика. Попри фрагментарні російськомовні спроби у США, регулярно друкуватися він почав 1918 р. Перша збірка віршів молодого поета «Мої коломийки», присвячена подіям 1917–1921 рр. в Україні, вийшла 1921 р. Автор поетичних збірок «Зелене серце», «Одужання» (обидві – 1923), «В оточенні» (1927), «Змужніла молодість» (1935), він виступав також у жанрі поеми (переважно на теми життя інших, «несоветських» народів) – «Ніагара» (1925), «Чорна епопея» (1929), «Карачай» (1930), поема-памфлет «16 морців» (1934). Його перу належать й прозові твори – збірки оповідань і нарисів «Пригоди Василя Роленка (В країні фейкерів)», «Чотирнадцята люлька» (обидві – 1932), «Васька Квасник» і «Записки консула» (обидві – 1934). У літературній спадщині І. Кулика також український переклад «Антології американської поезії», численні критичні нариси, переклади поетичних творів А. Акопяна, Е. Багрицького, Н. Бараташвілі, В. Броневського, М. Тихонова, Дж. Тюллі, Б. Ясенського та ін. Автобіографічний характер має незакінчений віршований роман І. Кулика «Софіївка» (1929–1933), що в

ньому зображено формування світогляду підлітка під впливом революційних подій 1905–1907 рр.

Втім, власне літературна творчість чимдалі більше відсувалася у І. Кулика на задній план, оскільки він стрімко дрейфував на манівці компартійно-агітпропівської «партійної літератури». Натомість все виразніше окреслювалася його позиція як прибічника сталінської концепції літераторів – «інженерів людських душ». Саме такі погляди обстоював він й під час відомої літературної дискусії 1925–1927 рр.³¹, був засновником і керівником Всеукраїнської спілки пролетарських письменників (1927–1932). Очолював оргкомітет Спілки советських письменників УССР (1932–1934), згодом був першим головою спілки (1934). Був делегатом 1-го з'їзду письменників СССР, на якому виступав з доповіддю про шляхи розвитку української советської літератури³².

З висуненням І. Кулика у лави республіканських «літературних генералів» пов'язане й формування відповідної советської літературознавчої традиції, яка швидше нагадувала агіографію, що у ній важко було впізнати живу людину. Так, наприкінці 1920-х років літературознавець і бібліограф Микола Плевако (1890–1941) інтенсивно працював над підготовкою «Словника українських письменників», який через незалежні від упорядника обставини так і не з'явився друком. Але у підготовчих матеріалах до видання, наприклад, стверджувалося щодо І. Кулика: «Народився 1897 року [...] в містечкові Шпола на Звенигородщині. Хлопцеві було 2 роки, як батьки переїхали до Гумані, де й провів свої молоді літа, *білорус з походження, один з основоположників української пролетарської літератури* [...]»³³. Таким чином, поряд з глорифікацією ролі І. Кулика у вітчизняному підсоветському літературному процесі «легендувалося» й його етнічне походження...

І. Кулик очолював письменницьку організацію УССР у той час, коли масові репресії більшовицького режиму проти вітчизняних літераторів (як і представників усієї української інтелектуальної еліти) набирали обертів. Цілком зрозуміло, що з головою Спілки советських письменників України партійно-чекістські органи не могли погоджувати численні арешти його колег по літературному цеху, різноманітні матеріали щодо їхньої прижиттєвої й посмертної дискредитації, розраховуючи, у свою чергу, на його принаймні формальну «санкцію» щодо таких дій. Ю. Смолич пригадував тогочасного І. Кулика, «коли не залишилося й сліду від його делікатності, а тонка дипломатичність змінилась на брутальну хитрість»³⁴.

Зокрема І. Кулик репрезентував партійну фракцію оргкомітету Спілки советських письменників України на об'єднаному пленумі ЦК і Центральної контрольної комісії (ЦКК) КП(б)У 18–22 листопада 1933 р. Його виступ на цьому зібранні компартійної номенклатури, зрозуміло, концентрувався на викритті «підривної роботи» на «літературному

фронті» УССР. Промовець був добре обізнаний з «цілком таємним» друкованим примірником «Обвинительного заключения по делу контрреволюционной «Украинской Военной Организации» («УВО»))» авторства секретно-політичного відділу Государственного політического управління УССР (ГПУ УССР), який отримало чимало сановних учасників листопадового пленуму ЦК і ЦКК КП(б)У³⁵. Його виступ був побудований у звичних традиціях чекістсько-агітпропівської пропагандистської риторики: «Саме тим, що українська радянська художня література стала могутнім знаряддям класової боротьби, соціалістичного будівництва, масово-політичного виховання трудящих, саме цим пояснюються постійні спроби класового ворога захопити вплив на цю радянську українську літературу, пролізти в неї. Не було, товариші, жодного контрреволюційного угруповання на Україні без спроб пролізти в літературу. Згадайте СВУ, де був свій «літературний салон» Старицької-Черняхівської, згадайте [...] ВАПЛІТЕ, хвильовізм, шумськізм, згадайте про те, що початок боротьби з шумськізмом пішов саме з літературної дискусії. А тепер, товариші, зважте на контрреволюційну організацію УВО, де було стільки письменників серед членів УВО, оці шпигуни – запродавці закордонних інтервентів, всі ці Ялові, Козоризи, Атаманюки і чимало іншої сволоти. Потім на літкатедрі ВУАН, в Інституті ім. Шевченка, навіть в ІЧП Літератури ВУАМЛІН, – всюди ми знаходимо агентів контрреволюції, агентів петлюрівських, які намагаються захопити художню літературу в свої руки, використати її проти диктатури пролетаріату [...]»³⁶.

З 1935 р. І. Кулик працював у Закордонному бюро допомоги Комуністичній партії Західної України. Паралельно з цим був головою Радіокомітету УССР (з 1936); директором Партвидаву ЦК КП(б)У та заступником директора Інституту української літератури ім. Т. Шевченка АН УССР (1936–1937) (нині Інститут літератури імені Т. Шевченка НАН України). Член ЦК КП(б)У й ЦВК УРСР. 16 липня 1937 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило: «Запропонувати т. Кулику негайно ліквідувати всі справи, що зв'язані з бувшим представництвом КПЗУ, здати їх в ЦК КП(б)У і більш цими справами не займатися». Невдовзі й сам Іван Юліанович став жертвою шпигуноманії й обвинувачень на адресу Комуністичної партії Західної України (КПЗУ) та Комуністичної партії Польщі в «зрадництві» й «розкладанні зсередины агентурою іноземних розвідок».

Заарештований у Києві в ніч на 27 липня 1937 р. Ув'язненому інкримінувалося, що він, мовляв, був одним з «керівників контрреволюційної націоналістичної і троцькістської терористичної організації на Україні та агентом англійської розвідки». 14 серпня 1937 р. Іван Кулик підписав «свідчення», згідно з якими під час його

перебування на посаді консула ССРСР у Канаді (1924–1927) він був завербований до контрреволюційної української націоналістичної організації. Його завданням, мовляв, було забезпечення легального перекидання до підсоветської України та загалом ССРСР «контрреволюціонерів» і «шкідників», зокрема й з партійними квитками членів американської, канадської або європейських компартій: «Меня успокоили тем, что будут соблюдать осторожность и отправлять людей единицами. Что же касается Европы, то оттуда есть возможность отправлять через Советские Полпредства в УССР чуть ли не целые эшелоны националистов под видом «раскаявшихся» и «сменивших вехи». С этой целью в «советофильские» организации усиленно вовлекаются отъявленные враги Советской Власти, преимущественно из бывших служащих армий Петлюры и Петрушевича. Особое значение придается отправке в СССР офицерского состава этих армий, а также пропагандистов под видом научных культурнических, преподавательских кадров. В УССР их охотно принимают, причем особенно этому содействуют ШУМСКИЙ и СКРЫПНИК.

Эти кадры совместно с оставшимися в СССР бывшими военнопленными империалистической войны – галичанами и рассеявшимися по стране остатками УГА (Украинско-Галицийской Армии) должны составить солидную антисоветскую силу. В первую очередь этим националистическим кадрам дается задание захватить в свои руки основные участки культурного строительства в УССР.

Таким образом, я тогда впервые получил представление о существовании украинской контрреволюционной националистической организации за границей, ее работе против ССРСР, переброске ею в ССРСР большого числа своих агентов и об участии в этой работе ряда сотрудников Советских Полпредств [...]. С этого же времени я устанавливаю контакт с упомянутой контрреволюционной националистической организацией и участвую в ее контрреволюционной работе [...]. Я содействовал ряду лиц в получении виз на въезд в ССРСР. Из них навсегда в ССРСР въехали: Н. СУРОВЦОВА, БОСОВИЧ и М. ИРЧАН. Временно выезжали НАВИЗИВСКИЙ, ПОПОВИЧ, МАТУЛЬСКИЙ и МЕГАС»³⁷.

Масштаби репресій доби Великого Терору, ймовірно, не дали можливість перевантаженому енкаведистському апарату УССР з'ясувати місцеперебування кожної із згаданих І. Куликом осіб. Вірогідно, саме тому Надія Віталіївна Суровцова й уникла повторного «слідства» й розстрільного вироку...

В аналогічному дусі висвітлював І. Кулик й своє перебування на посаді очільника ССПУ. Так, у протоколі його допиту від 2 серпня 1937 р. стверджувалося: «Після постанови ЦК ВКП(б) від 23 квітня

1932 р. про перебудову літературно-художніх організацій, я, за завданнями організації, почав добиватися призначення мене на посаду голови Спілки советських письменників України. У червні того ж року я отримав це призначення. Пробравшись до керівництва Спілки советських письменників, я, за завданнями організації, продовжував ту ж саму лінію на збурення серед чесних советських письменників незадоволення й озлоблення проти партії й советської влади. Я оточив себе націоналістами, передавши їм – насамперед Остапу ВИШНІ – фактичне керівництво оргкомітетом. Через письменників-галичан – членів УВО Мирослава ІРЧАНА й Василя БОБИНСЬКОГО – я підтримував зв'язок з літературними групами у Львові «Вікна» й «Горно», що зажили репутації советофільських. По суті ж обидві ці групи (власне, одна – «Горно» та її друкований часопис «Вікна». – О.Р.) були легальною експозитурою УВО. Підтримування з ними зв'язку мало на меті виклик в Україну низки увівців для проведення підривної контрреволюційної роботи [...]»³⁸.

Рішенням наркома внутрішніх справ ССРСР та прокурора ССРСР від 7 жовтня 1937 р. І. Кулик був засуджений до вищої міри покарання. Страчений 10 жовтня 1937 р. й таємно похований у київському передмісті Биківня. 12 грудня 1956 р. Військова колегія Верховного Суду ССРСР, розглянувши протест військового прокурора Київського військового округу, скасувала незаконний вирок й справу щодо І. Кулика припинила за відсутністю складу злочину³⁹.

Втім, посмертне життя Івана Юліановича тривало. Але це інобуття протікало винятково у літературознавчій й історико-мемуарній площині, де все ще (попри хрущовську «оттепель») спрацьовували численні ідеологічні табу й кон'юнктурні (само)обмеження.

Землячка й колишня підлегла І. Кулика по апарату Уповноваженого НКЗС ССРСР в УССР, вона ж «въехавшая в ССРСР» «агент украинской контрреволюционной организации» Н. Суровцова, відбувши табірний термін й заслання, повернулася 1957 р. до батьківського будиночка в Умані. Осівши у рідному місті, Надія Віталіївна займалася історико-краєзнавчою й літературною роботою, продовжувала написання «Спогадів», розпочатих ще на Колимі, а рівночасно – окремих оповідань, новел, статей, мемуарних замальовок про численних яскравих особистостей, на зустрічі й особисте знайомство з якими була щедрою її доля⁴⁰.

Однією з таких яскравих постатей був Ізраїль Юделевич (Іван Юліанович) Кулик. 15 лютого 1969 р., листовно адресуючись до Івана Лукича Бутича (1919–2007), на той час начальника науково-видавничого відділу Архівного управління при Раді Міністрів УССР, Надія Суровцова згадувала: «Запросив до участі, як інтелігентніш сказати,

мене Первомайський у збірнику Куликівському, що має вийти. Певне, хоч і дрібнички, але знаю те, чого ніхто в одній особі не знає: і в Умані, і в Канаді, і в міністерстві, і ще де в чому. Я з охотою написала, хоч не думаю, що воно зможе вийти друкованими літерами, бо я вже як згадую, то те, що було. Пункти такі: чому Єврей став українським поетом (того ніхто ніде не згадує, а воно цікаво), як там було з погромами (того теж ніхто не знає або не згадує) і чому він так реагував на всяке – бо був щирим фанатиком, і так само і з ним вийшло. Отаке всяке. Розуміється, належно прихильно та шанобливо, і з висновком, що могили, хоч і нема, а люде, що гинуть за Вітчизну, безсмертні. Це Вам так, «ескіз» – насправді воно трохи розумніше, проте мені жаль тих, хто буде мені пояснювати про непридатність, «на жаль», «на разі», «поки що» і т. п. та потішати бідного автора. Воно ж для архиву все одно здасться [...]»⁴¹.

У мемуарний збірник, присвячений пам'яті І. Кулика, спогади Н. Суровцової, як вона й передбачала, вочевидь не потрапили⁴².

У листі до Юрія Смолича від 5 листопада 1972 р., коментуючи черговий (останній) випуск його мемуарної серії «Розповіді про неспокій» – «Розповіді про неспокій немає кінця: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті» (1972)⁴³, Надія Віталіївна саркастично зауважила: «Ну, а що до Кулика, то, даруйте, який з нього «ерудит» – уманське 4-кл.[асне] училище, та ото трохи художнього в Одесі? Про нього Ви не договорюєте, але можна було б сказати і більше, бо Ви, очевидно, добра людина [...]»⁴⁴. Ця репліка Н. Суровцової пролунала на адресу відповідного місця з мемуарів Ю. Смолича, у якому зокрема йшлося: «Був з Івана Юліановича Кулика добрий перекладач з англійської. Був Іван Юліанович – поза поетичним обдарованням, взагалі ерудит, що на тій порі, в письменницьких колах першого пожовтневого «призову», траплялося не так часто: не всі могли похвалитися навіть цензом середньої освіти»⁴⁵. Втім, ту ж саму помилку зробив і автор передмови до вищезгаданого офіційного мемуарного збірника літературознавець Степан Крижанівський (1910/11–2002), характеризуючи І. Кулика «універсально освіченою людиною»⁴⁶.

У неопублікованих спогадах про І. Кулика, написаних 1969 р. (тобто раніше мемуарів Ю. Смолича, принаймні їхньої заключної частини), Н. Суровцова й справді особисто сказала не лише «більше», а й вочевидь об'єктивно-критичніше про свого колишнього товариша й колегу: «Навіть серед тодішнього середовища людей, безмежно відданих своїй ідеї, він вражав своєю, я б сказала, майже фанатичною принципіальністю та вірою в непогрішимість тих явищ, які відбувалися навкруги нього. Я не пам'ятаю, не знаю, чи були, могли бути в нього які вагання, сумніви. М'яка, чутлива людина, він вмів бути кам'яно-твердим»⁴⁷.

І далі, мемуаристка зверталася вже до власного досвіду застосування щодо неї вищезгаданої куликової принциповості: «Не буду спинятися на численних випадках такого принципіального «підходу» до життя, коли він вірив у справедливість того, що бачив. Мені пригадується тільки невеличкий, останній епізод моєї вже «заочної» зустрічі з Куликом: коли після мого арешту у 1927 р. до нього у розпачі звернулася по допомогу, рятунок моя мати. Кулик, Іван Кулик, мій начальник по роботі в НКЗС, мій колега по літературним спробам, мій товариш по першим дням революції, по музейній роботі дореволюційних часів, наш уманський «Ролька», дивлячись просто і одверто в очі старій жінці, відповів їй, що він «недостатньо знає мене, щоб втручатися в мою справу». Він був щирий з собою.

Минуло стільки літ з того часу. Змарнувалося моє життя, життя його дружини – Пюнтек, загинув сам Кулик. І, думається мені, до останньої хвилини він був певний слушності того, що з ним було заподіяно, бо сумнів був органічно чужий його істоті [...]»⁴⁸.

Підсумовуючи, важко не погодитися з Надією Суровцовою, що І. Кулик був людиною багатогранною й щедро обдарованою, яка за сприятливіших обставин й національної української державності (насамперед) принесла б чимало користі своїй Батьківщині. Але, як і в багатьох інших випадках й на прикладі непоодиноких інших доль, з'ясувалося, що поєднувати національні українські прагнення й квазіінтернаціональні комуністичні ідеї, перебуваючи на керівних посадах у більшовицькій номенклатурі, було справою вкрай небезпечною для носія/виразника вітчизняних націонал-комуністичних поглядів. Навіть свідоме саморуйнування такої особистості й багаторічне сервільне служіння російському тоталітарному режиму не гарантували їй убезпечення від репресій...

¹ Кулик І.Ю. Письменники про себе // Комсомолец України. – 1928. – 17 листопада.

² Суровцова Н. Кулик: [Спогади, 1969 р.] // ЦДАМЛМ України. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 9.

³ Див.: Федорова Л.Д. Діяльність Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва зі збереження культурної спадщини України. 1910–1920 рр. / Л.Д. Федорова. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2008. – С. 294.

⁴ Там само. – С. 229.

⁵ Про неї докладніше див., напр.: Коцюбинська М. Кілька штрихів до силуету Надії Суровцової // Київ. – 1990. – № 10. – С. 70-71; Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову // Березіль. – 1992. – № 3/4. – С. 144-147; Мукомела О. Суровцова Надія Віталіївна // Українська журналістика в іменах / Львів. наук.

б-ка ім. В. Стефаника НАН України; За ред. М.М. Романюка. – Львів, 1994. – Вип. I. – С. 178-179; Дашкевич Я. Надія Суровцова: Нотатки з нотаток // Суровцова Н. Спогади / Упоряд. Л. Лук'янова. – К., 1996. – С. 366-374; Герасимова Г. Суровцова Надія Віталіївна // Українські історики ХХ ст.: Біобібліогр. довід. / Сер. «Укр. історики»; Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В.А. Смолій (голов. ред.) та ін. – К.; Львів, 2003. – Вип. 2, ч. 1. – С. 314-316; Синицький П.Е. Надія Віталіївна Суровцова (1896–1985): життєпис творчої особистості у контексті новітньої вітчизняної історіографії // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: Зб. ст. / Ін-т історії України НАН України; Головна редкол. наук.-док. серії книг «Реабілітовані історією»; Редкол.: П.Т. Тронько (голов. ред.) та ін. – К., 2005. – Вип. 30. – С. 278-295; Його ж. «Спогади» Надії Суровцової (1896–1985) як джерело з історії Центрально-Східної Європи 1920-х років // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. ст. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: О.П. Ресніт (голова) та ін. – К., 2006. – Вип. ХІ. – С. 307-322; Рубльов О., Синицький П. «Я мушу продовжувати свою справу літописця...»: Гулагівська «одіссея» Надії Суровцової 1927–1954 рр. у реабілітаційно-мемуарному контексті // З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2007. – № 2 (29). – С. 215-282; та ін.

⁶ Суровцова Н. Кулик: [Спогади, 1969 р.] // ЦДАМЛІМ України. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 12–13; Її ж. Дещо про Кулика як художника-етнографа / Публ. Л. Падун-Лук'янової // Народна творчість і етнографія. – 1991. – № 4. – С. 47-48.

⁷ Варгатюк П.Л. Перший радянський уряд України: відоме і невідоме // Про минуле – заради майбутнього / Упоряд. Ю.І. Шаповал; Редкол.: І.Ф. Курас (голова) та ін. – К.: Вид-во при Київ. ун-ті, 1989. – С. 201, 203-204.

⁸ Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах / Передм. М. Жулинського; Інститут літератури НАН України; Канадський ін-т укр. студій; Українська Вільна Академія Наук (США). – К.: Смолоскип, 2008. – Кн. 1. – С. 81.

⁹ Рос. аббревіатура – «ВОКС» («Всесоюзное общество культурной связи с границей»).

¹⁰ Докладніше див.: Моргаєнко О.П. Утворення і початок діяльності Всеукраїнського товариства культурного зв'язку з закордоном // Укр. іст. журн. – 1980. – № 8. – С. 120-124.

Питання про доцільність створення ВУТОКЗ постало ще 1925 р. Так, 21 серп. 1925 р. політбюро ЦК КП(б)У заслухало інформацію «Про встановлення наукового та культурного зв'язку УССР із закордоном», ухваливши: «Поставити питання перед союзними органами щодо обслуговування УССР через існуюче вже відповідне Т-во в ССРСР та про можливість створення такого Т-ва або його відділення в Україні» (ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 16. – Спр. 1. – Арк. 229).

¹¹ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2679. – Арк. 39.

¹² Там само. – Арк. 45.

¹³ Там само. – Спр. 2708. – Арк. 47-48.

¹⁴ Про контрверсійну роль Консульства СРСР у Львові 1927–1939 рр. докладніше див.: Науменко К. Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2000. – Вип. 7: 36. на пошану проф. Ю. Сливки. – С. 387-403; Rublow O. Konsulat ZSRR we Lwowie w latach 1927–1939: przedstawicielstwo dyplomatyczne, łącznik między dwiema Ukrainami czy bolszewicka ekspozytura? // Studia Polsko-Ukraińskie / Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu. – Przemyśl: Południowo-Wschodni Instytut Naukowy w Przemyślu, 2006. – Tom 1. – S. 191-224.

¹⁵ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2679. – Арк. 59.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Див.: Гості з Західної України: На Радянську Україну прибули композитор В. Барвінський і віолончеліст Бережницький. Стан музичної справи в Західній Україні // Культура і побут (Харків). – 1928. – 22 жовт. – № 41/42. – С. 4.

¹⁸ Див.: Рудницький А. Опера в Харкові // Діло. – 1928. – 6 трав. – Ч. 99. – С. 3. Скорочений передрук з «Діла»: Рудницький А. Опера в Харкові // Культура і побут. – 1928. – 19 трав. – № 20. – С. 2. Див. також: Рудницький А. Музичне життя в Харкові // Культура і побут. – 1928. – 2 черв. – № 22. – С. 3.

¹⁹ Див., напр.: Лисенко І.М. Колесса Любка (Любов) Олександрівна // Енциклопедія історії України: У 8 т. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2007. – Т. 4. – С. 450-451.

²⁰ Див.: Остап Вишня. Мистецькі силуети: Михайло Голинський // Культура і побут. – 1928. – 3 берез. – № 9. – С. 2-3; Його ж (передрук). Мистецькі сілюети: Михайло Голинський // Діло. – 1928. – 8 квіт. – Ч. 80. – С. 2.; Голинський М. Спогади / Передне слово та передм. С.Д. Козака. – К., 1993. – 368 с.

²¹ ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 7. – Спр. 267. – Арк. 7.

²² Див.: Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – К.: Наук. думка, 1994. – С. 276.

²³ Сумніватися у цьому змушують й такі рядки з протоколу допиту І. Кулика від 2 серпня 1937 р.: «Після повернення з-за кордону (1927 р.), під впливом усього побаченого там, розкладницької буржуазної обстановки, мене як обивателя почали дратувати усілякі незручності у побуті й особистому комфорті. Все більше зростало незадоволення советською дійсністю [...]» (ЦДАГО України. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 37630, т. 3. – Арк. 11–12). Попри усю умовність таких чекістських «документів», як протоколи допитів, у даному фрагменті показань, на нашу думку, присутній аутентичний І. Кулик з прикметною для нього тогочасною рецепцією/негацією советського побуту.

²⁴ Рубльов О.С., Черченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20–50-ті роки ХХ ст.). – С. 276.

²⁵ Голинський М. Спогади. – С. 301.

²⁶ Докладніше див.: Синицький П.Е. «Справа Суровцової – Петренка» 1927–1928 рр.: опрацювання моделей масових репресій проти вітчизняної інтелігенції кінця 1920-х – початку 1930-х рр. // Історія України: Маловідомі

- імена, події, факти: 3б. ст. / Ін-т історії України НАН України; Редкол.: П.Т. Тронько (голов. ред.) та ін. – К., 2006. – Вип. 33. – С. 166-185.
- ²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 36584-ФП. – Арк. 37-38.
- ²⁸ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2484. – Арк. 96.
- ²⁹ Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову // Березіль. – 1992. – № 3/4. – С. 146.
- ³⁰ Див. докладніше: Войналович В.А. Голова УКОПК: І. Ю. Кулик // Репресоване краєзнавство: 20–30-і роки / Інститут історії України АН України; Всеукр. спілка краєзнавців; Мін-во культури України; Редкол.: П.Т. Тронько (голова) та ін. – К.: Рідний край, 1991. – С. 320-324.
- ³¹ Див., напр.: Шкандрій М. Модерністи, марксистки і нація: Українська літературна дискусія 1920-х років / Пер. з англ. М. Климчука. – К.: Ніка-Центр, 2006. – 384 с.
- ³² Рубльов О.С. Кулик Іван Юліанович // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2008. – Т. 5. – С. 463.
- ³³ ЦДАМЛМ України. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 1.
- ³⁴ Смолич Ю.К. Розповіді про неспокій немає кінця: Книга третя: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті. – К.: Радянський письменник, 1972. – С. 69.
- ³⁵ Докладніше див.: Рубльов О.С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – К.: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 401-403.
- ³⁶ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 422. – Арк. 78.
- ³⁷ Там само. – Ф. 263. – Оп. 1. – Спр. 37630, т. 3. – Арк. 79-80.
- ³⁸ Там само. – Арк. 21-22.
- ³⁹ Рубльов О.С. Кулик Іван Юліанович // Енциклопедія історії України: У 10 т. – Т. 5. – С. 463-464.
- ⁴⁰ Падун-Лук'янова Л. Слово про Надію Суровцову // Березіль. – 1992. – № 3/4. – С. 146.
- ⁴¹ ЦДАМЛМ України. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 52^в. – Арк. 58-58 зв.
- ⁴² Див.: Поет революції: Спогади про Івана Кулика / Упоряд. Ю.В. Бейдер. – К.: Рад. письменник, 1971. – 246 с.
- ⁴³ Див.: Смолич Ю.К. Розповіді про неспокій немає кінця: Книга третя: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті. – К.: Рад. письменник, 1972. – 204 с.
- ⁴⁴ ЦДАМЛМ України. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 635. – Арк. 22.
- ⁴⁵ Смолич Ю.К. Розповіді про неспокій немає кінця: Книга третя: Ще дещо з двадцятих і тридцятих років в українському літературному побуті. – С. 68.
- ⁴⁶ Крижанівський С. Поет в революції, революціонер в поезії // Поет революції: Спогади про Івана Кулика / Упоряд. Ю.В. Бейдер. – С. 5.
- ⁴⁷ Суровцова Н. Кулик: [Спогади, 1969 р.] // ЦДАМЛМ України. – Ф. 302. – Оп. 1. – Спр. 46. – Арк. 20.
- ⁴⁸ Там само. – Арк. 20-21.